

Artikel: Vrijheidsstrijders en verzoeners

Auteur: Nick Oosterwijk

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 42.3, pp. 21-28.

© 2020 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: For three centuries, the Batavian myth was used in The Netherlands as a historical legitimisation for contemporary political and societal opinions. Current Dutch historiography assumes that this myth-shaping ended around 1800, therefore the Batavian myth is lacking in literature on the nineteenth century. The research presented in this article shows that this is incorrect through analysing two historical works that discuss the Batavians. One is *Vaderlandsche historie* (1749) by Jan Wagenaar, which was written in a period wherein the Batavian myth was actively used. The other work is *Onze voorouders* (1838) by Jacob van Lennep, and this research concludes that *Onze voorouders* shows several similarities with *Vaderlandsche historie*. It can be stated that the work of Van Lennep also shows mythologising characteristics when it comes to the Batavians. Moreover this article shows that historical novels can be studied not only as fiction, but also within historiography.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

VRIJHEIDSSTRIJDERS EN VERZOENERS

Meestal wordt verondersteld dat de Bataafse mythe rond 1800 uit Nederland verdween, na driehonderd jaar een belangrijke politieke en maatschappelijke functie te hebben gekend. Dit artikel toont aan dat dit niet het geval is door te onderzoeken hoe de Bataven gerepresenteerd worden in het werk van negentiende-eeuwer Jacob van Lennep. Zijn werk wordt hiervoor vergeleken met de *Vaderlandsche historie* (1749) van Jan Wagenaar. Van dit boek is het bekend dat het de Bataafse mythe er nog duidelijk in aanwezig is.

Nick Oosterwijk

6 Gedurende drie eeuwen werd de Bataafse mythe in de Nederlanden op allerlei manieren gebruikt als historische legitimatie voor contemporaine politieke en maatschappelijke standpunten. Nadat de Bataafse geschiedenis rond 1500 een populair onderwerp werd, vervulden de Bataven lange tijd de functie van spiegelbeeld voor degenen die zich wilden vereenzelvigen met een idee of eigenschap die zij als waarachtig Hollands of Nederlands beschouwden. Zestiende-eeuwse humanisten, zeventiende-eeuwse opstandelingen tegen de Spanjaarden en achttiende-eeuwse patriotten: allemaal noemden zij zich op een zeker moment (afstammelingen van) Bataven.

In de huidige Nederlandse geschiedbeoefening wordt aangenomen dat deze mythevorming rond 1800 verdween. Dit onderzoek laat door middel van een vergelijking van twee geschiedkundige werken zien dat er ook in de negentiende eeuw sprake was van de Bataafse mythe. Ten eerste komt de *Vaderlandsche historie* (1749) van

historicus Jan Wagenaar aan bod. In dit uit meerdere delen bestaande werk, dat tot ver in de negentiende eeuw als standaardwerk gold, poogde Wagenaar de gehele geschiedenis van de Republiek te vatten. Het eerste deel vangt aan met een uitgebreide geschiedenis van de Bataven. De *Vaderlandsche historie* staat erom bekend politiek gekleurd te zijn en stamt uit een tijd waarin de Bataafse geschiedenis veel werd gebruikt als legitimering. Wat betreft Wagenaar lijkt het idee van mythevorming dus duidelijk te gelden.

Ten tweede wordt *Onze voorouders* (1838) besproken, van de prominente Amsterdamse politicus, romancier en geschiedschrijver Jacob van Lennep. In dit werk vertelt Van Lennep in korte verhalen de geschiedenis van Nederland in een hybride vorm tussen geschiedschrijving en fictie. De eerste twee van deze verhalen, *Alwart* en *Brinio*, gaan over de Bataven. Het zal worden verduidelijkt hoe de Bataven beschreven worden in deze geschiedkundige werken, en deze beschrijvingen zullen worden geduid. Met de vergelijking tussen Wagenaar en Van Lennep

Bron: Rijksmuseum Amsterdam, 'Jan Wagenaar (1709-76), Stadshistoriëschrijver van Amsterdam, Tibout Regters, 1761'.

Portret van Jan Wagenaar uit 1761, door Tibout Regters

wordt gereflecteerd op de ideeën over overeenkomsten en verschillen tussen de geschiedschrijving in de achttiende en negentiende eeuw. Daarnaast laat dit onderzoek zien dat de historische romans van Van Lennep en andere romanciers niet enkel als roman, maar ook als geschiedschrijving onderzocht dienen te worden.

DE BATAVEN IN DE NEDERLANDSE HISTORIOGRAFIE, CIRCA 1500-1840

In 1470 werd de *Germania*, een werk van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus uit de eerste eeuw na Christus, voor het eerst

gedrukt. In het werk bespreekt Tacitus de grote verscheidenheid aan Germaanse volkeren die aan de noordgrens van het Romeinse Rijk leefden. Onder deze volkeren bevonden zich ook de Bataven, een tot dan toe onbekende Germaanse stam die op een eiland tussen de Maas en de Waal geleefd zou hebben.¹ De Bataafse geschiedenis werd snel populair onder Nederlandse humanistische geleerden, die zich voornamelijk bogen over de vraag in welk gewest de ware Bataafse nazaten leefden.² Tijdens de Tachtigjarige Oorlog kregen de Bataven een nieuwe betekenis. Waar geleerden aanvankelijk de samenwerking van de Bataven met de

"HET UITGANGSPUNT VAN DE BATAAF LIJKT ALTIJD ZIJN EIGEN VRIJHEID TE ZIJN, EN DAT SPEELT DAN OOK EEN VOORNAME ROL IN DE BATAAFSE REGERINGSVORM."

Romeinen benadrukten, ging de aandacht, dankzij de snel gemaakte vergelijking met de Spanjaarden, rond 1600 juist uit naar de Bataafse onafhankelijkheidsstrijd tegen de Romeinen.³ Blijkbaar vormde de geschiedschrijving over de Bataven zich naar de contemporaine omstandigheden.

Dit is ook zichtbaar in de historiografie van de achttiende eeuw. Waar de humanisten zich voornamelijk bezighielden met de vraag waar de Bataven precies geleefd hadden, bogen historici zich nu over de vraag welke politieke groep zich Bataaf mocht noemen. E.O.G. Haitsma Mulier maakt duidelijk dat het begrip 'vaderland', dat regelmatig met de Bataven in verband werd gebracht, in de eerste helft van de achttiende eeuw steeds vaker betrekking had op de gehele Republiek, in plaats van op een bepaald gewest.⁴ Ook voor Wagenaar speelt het begrip een belangrijke rol. Volgens P.G.M. Blaas duidt 'vaderland' in het werk van Wagenaar op een 'politieke geestesgesteldheid', en het adjectief 'vaderlandsch' verwees naar de politieke republikeinse houding van waaruit Wagenaar zijn *Vaderlandsche historie* schreef.⁵

Nadat de obsessie met het Bataafse verleden culmineerde in de strijd tussen de prinsgezinden en de patriotten in het derde kwart van de achttiende eeuw, nam de emotionele kracht van de Bataafse mythe snel af na 1795, wat volgens Haitsma Mulier te wijten was aan de grote economische achteruitgang en de continue bemoeienis van de Franse overheerser in die tijd. De Bataven waren nog wel onderwerp van literatuur en

kunst, maar aan 'de mythevorming op politiek en historisch terrein was een einde gekomen. Het "echte" onderzoek kwam nu op gang.'⁶ Auke van der Woud sluit zich hierbij aan: 'Er ontbrak [na 1800] een klimaat waarin het steeds zo politiek gekleurde Batavenconcept verder kon gedijen', getuige onder meer de vorming van een monarchale eenheidsstaat.⁷

Op het eerste oog lijkt dit een afdoende verklaring voor de afwezigheid van de Bataafse mythe in de hedendaagse literatuur over de negentiende eeuw. Recent onderzoek van Jeroen van Zanten plaatst echter kanttekeningen bij het beeld van eenheid en verzoening in het jonge Koninkrijk der Nederlanden. Volgens Van Zanten bestonden er wel degelijk politieke tegenstellingen en oppositie. De depolitisering vanaf 1813 leidde tot andere vormen, stijlen en kwesties binnen de politiek. Men stelde zich voornamelijk de vraag 'hoe politiek er gegeven de omstandigheden het beste uit kón zien, en niet hoe zij eruit moest zien.'⁸ Het gold als goed vaderlands om geen discussie aan te gaan en om wantoestanden en tegenstellingen niet te benadrukken. Daarnaast betekende de burgerlijke deugd van het leven in kleine kring een tempering van de publieke sfeer.⁹ Ook na 1813 was er dus duidelijk sprake van een bepaalde gewenste politieke cultuur en houding van de burgerij.

NEGENTIENDE-EEUWSE GESCHIEDSCHRIJVING TUSSEN FEIT EN FICTIE

Volgens Neerlandica Beyke Maas schaart Jacob van Lennep zich gedeeltelijk in de

hierboven genoemde verzoeningstraditie. Van Lenneps werk wordt gekenmerkt door zowel verzoening als levendige overtuiging, en er zijn wel degelijk impliciete politieke boodschappen in verwerkt.¹⁰ Zoals besproken worden de korte verhalen uit Van Lenneps *Onze voorouders* in dit onderzoek beschouwd

nadruk op eendracht.¹² Historici legden hierbij nog altijd veel nadruk op historische parallellen. De geschiedbeoefening diende nuttig te zijn; het verleden maatschappelijk dienstbaar. Net als in de vroegmoderne tijd was de geschiedenis in de negentiende eeuw een leermeesteres, aldus Huistra, wat van de historicus een zedenmeester

"VAN LENNEP LIJKT EENDRACHT ALS VOORBEELD VOOR ZIJN LANDGENOTEN TE WILLEN STELLEN, EN GEBRUIKT DE BATAAFSE GESCHIEDENIS OM DIT TE BEWERKSTELLEN."

als geschiedschrijving, hoewel het fictieve verhalen zijn. Neerlandica Joke van der Wiel maakt duidelijk dat er voor de historische roman in Nederland in de jaren dertig en veertig van de negentiende eeuw een complementaire rol naast de geschiedschrijving was weggelegd. De romanschrijver kon de zeden en gewoonten van een bepaalde tijd concretiseren en uitlichten, een rol die de verzakelijkende geschiedschrijving, die zichzelf meer als wetenschap ging profileren, in steeds mindere mate wist te vervullen. Een goede auteur, zo stelt Van der Wiel, trof de 'geest des tijds': 'niet alleen door de juistheid van zijn informatie en door de vertrouwenwekkende geleerdheid die ervan afstraalt, maar ook door rijkdom van aankleding, uitgekiende dosering en schikking van gegevens, door "gloed" van beschrijving en finesse van detaillering.'¹¹

De negentiende-eeuwse geschiedbeoefening werd, net als die in de eeuw ervoor, gekenmerkt door een constante onderlinge beïnvloeding tussen de contemporaine politieke verhoudingen en de historische representaties en argumenten, zo betoogt Pieter Huistra. In de negentiende eeuw draaide deze wisselwerking voornamelijk om de grote

bij uitstek maakte.¹³ De concludering van Haitsma Mulier over het einde van de Bataafse mythetvorming en de aanvang van 'echt' onderzoek lijkt moeilijk te rijmen met Huistra's bevindingen. Uit de hierna volgende vergelijking zal blijken in hoeverre deze bevindingen te herkennen zijn in het werk van Wagenaar en Van Lennep.

WAGENAAR EN DE VADERLANDSCHE HISTORIE

Amsterdammer Jan Wagenaar gold als geëngageerd politiek pamfletist en pleitte nadrukkelijk voor een sterk beperkte rol voor de stadhouder.¹⁴ Hierom luidde de kritiek op Wagenaar vaak dat hij partijdig was en geen neutrale vertelling bood, in tegenstelling tot wat hij in de inleiding van de *Vaderlandsche historie* beweert. Desondanks wordt ook duidelijk dat Wagenaar niet dacht een objectieve geschiedenis te vertellen die feitelijk geheel correct is. Hij zegt: 'Wy gissen ook somtyds, en hoe kan men dit, vooral in 't verhaalen van oude Geschiedenissen, geheellyk myden?'¹⁵

Wagenaar lijkt zeer geïnteresseerd te zijn geweest in de Bataafse regeringsvorm: hij besteedt er

veel aandacht aan, en het is evident dat het beeld van de geschiedenis is beïnvloed door Wagenaars contemporaine opvattingen. De Bataven waren volgens Wagenaar niet gewend onder een almachtige koning te leven en zijn altijd 'jookerig [jeukerig] naar Vryheid' geweest.¹⁶ Dit zou blijken uit het feit dat de opperste macht bij de volksvergadering lag, de plek waarop ook koningen, legerleiders en rechters werden gekozen. De koningen regeerden enkel over het volk 'zo ver als de Germaanen zig lieten regeeren.'¹⁷ Mocht een koning te veel macht uitoefenen dan was het snel met hem gedaan: het volk had net zoveel macht over de koning als andersom. Hier schemeren Wagenaars gewenste opvattingen over de achttiende-eeuwse Republiek duidelijk door. Hij verbindt de

Bataafse vrijheid met een regeringsvorm die de macht van de koning sterk inperkt; in de gekozen koning valt een kritiek op de recentelijk aangestelde stadhouder Willem IV te ontwaren, een voor het eerst erfelijke positie.¹⁸

Precies deze Bataafse vrijheid kwam in het geding met de komst van de Romeinen. Nadat de Romeinen de grenzen van het Bataafse eiland bereikten, wisten de Bataven dankzij een verstandige politiek aanvankelijk lange tijd hun vrijheid te bewaren. Na meer dan een eeuw was de situatie echter sterk veranderd. De Bataven werden 'nu niet langer als Bondgenooten, gelyk eertyds; maar als Slaaven gehandeld. Zelden kwamen de Stedehouders om kennis te neemen van de roof- en bloedgierigheid der Oversten

Wikimedia Commons

Portret van Jacob van Lennep uit 1838, door Jan Adam Kruseman.

"DE BATAAFSE GESCHIEDENIS WORDT ZOWEL DOOR WAGENAAR ALS DOOR VAN LENNEP AANGEGREPEN OM KRITIEK TE UITEN OVER DE CONTEMPORAINE POLITIEKE EN MAATSCHAPPELIJKE SITUATIE."

en Honderdmannen, aan welken men hen overleverde.¹⁹ Deze inperking van de vrijheid leidde volgens Wagenaar tot de Bataafse opstand, onder leiding van Julius Civilis.

Het moge dus duidelijk zijn dat 'vrijheid' het belangrijkste terugkerende thema is in Wagenaars uiteenzetting over de Bataven. Het uitgangspunt van de Bataaf lijkt altijd zijn eigen vrijheid te zijn, en dat speelt dan ook een voornaam rol in de Bataafse regeringsvorm. Gezien Wagenaars grote politieke betrokkenheid is het onvermijdelijk om in deze geschiedenis geen analogie te herkennen. Vrijheid lijkt voor Wagenaar voornamelijk te betekenen dat de regering de bevolking zo veel mogelijk zaken op een zo laag mogelijk bestuurlijk niveau laat bepalen. Wanneer de stadhouder hierin verzaakt, laten de Bataven dit merken.

VAN LENNEP EN ONZE VOORoudERS

Ondanks zijn brede carrièrepad – hij was onder meer rijksadvocaat en lid van de Tweede Kamer, waar hij als conservatief politicus gold – geldt Jacob van Lennep vandaag de dag vooral als schrijver van historische romans. De schrijversrol die Van Lennep aannam was die van de 'opbouwende en geëngageerde sociaal werker', zoals typerend is voor schrijvers in de negentiende eeuw, aldus Marita Mathijssen.²⁰

Van Lennep geeft de lezer van *Onze voorouders* de mogelijkheid om de verhalen als geschiedschrijving te beschouwen door aan het eind van elk

verhaal een lijst met aantekeningen te presenteren. Het zijn interessante toevoegingen die voornamelijk bronvermeldingen en toelichtingen bij keuzes voor bepaalde elementen in het desbetreffende verhaal bevatten. Deze eindnoten dienen meer een complementaire dan een verwijzende rol. Op een gegeven moment laat Van Lennep een Romeinse legerleider bijvoorbeeld uitspraken doen over de snelheid waarmee zijn leger zich kan voortbewegen. In een eindnoot licht Van Lennep toe dat hij deze uitspraken heeft gebaseerd op informatie van de Romeinse geschiedschrijver Suetonius over de snelheid van het leger van Caesar, en hij citeert vervolgens de desbetreffende passage.²¹ Op deze manier kan Van Lennep zijn lezers meer informatie bieden. Daarnaast laat hij ermee zien dat zijn verhaal misschien fictie is, maar wel degelijk zo gebeurd zou kunnen zijn.

Net als Wagenaar besteedt Van Lennep door de loop van zijn verhalen veel aandacht aan de Bataafse regeringswijze. De Bataven volgden volgens Van Lennep een gekozen opperhoofd, dat ze 'bereid waren te volgen, waarheen hij hen verkoos te leiden.'²² Op de volksvergaderingen mocht elke Bataaf zijn stem uitbrengen, maar in de praktijk werd er in een voorafgaande vergadering van de voornaamsten al een beslissing genomen, waardoor de beslissing van de volksvergadering voornamelijk voor de vorm bestond.²³ Van Lennep benadrukt dus de primaire rol van de Bataafse elite,

die de bevolking slechts beperkt betrok bij de besluitvorming. Waarom hij dat doet wordt niet duidelijk. Mogelijk was hij sceptisch over de grote mate van zelfbeschikking die door zijn voorname bron, Wagenaar, wordt benadrukt. Misschien zijn Van Lenneps eigen politieke opvattingen te herkennen. Van Lennep was zich bewust van zijn *noblesse oblige*, maar was tegelijkertijd bepaald geen aanjager van democratische vernieuwingen. Mathijssen schetst hem als 'verstokte royalist die weinig zag in breed kiesrecht en ministeriële volmachten.'²⁴

Het verhaal over de Bataafse opstand wordt deels verteld vanuit het perspectief van Aquilius, een vriendelijke en intelligente Romeinse legerleider die op de sympathie van de Bataven kan rekenen. Aquilius vervult tijdens de opstand zijn plicht als Romein, maar is eigenlijk droevig gestemd over de situatie. Ook hoofdpersoon Brinio, een Cananefaatse leider, was geen conflictzoeker. Hij vocht enkel om zijn thuisland te verdedigen tegen vreemd geweld en hij heeft zich dan ook niet bij het leger van Civilis aangesloten.²⁵ Van Lennep lijkt een verzoenende houding te bepleiten, ook tegenover degenen met wie men het misschien niet eens is. Het gevecht is soms noodzakelijk, maar nooit de uiteindelijke oplossing. Wanneer de Cananefaten later vrede sluiten met de Romeinen wordt er in het land van de Cananefaten een nieuwe stadhouder geïnstalleerd. Brinio heeft de persoon zelf aangedragen; het mocht niemand verbazen dat het Aquilius is. Enige maanden later trouwt Aquilius zelfs met de jongere zus van Brinio, en 'Romeinsche weelde en Germaansche overvloed vereenigden zich om dezen echt te vieren.'²⁶ De banden tussen de twee volkeren werden hierna niet meer verbroken. Daarmee is het zo typische negentiende-eeuwse verzoeningsdiscours alomtegenwoordig bij Van Lenneps Bataven. Hij lijkt eendracht als voorbeeld voor zijn landgenoten te willen stellen, en

gebruikt de Bataafse geschiedenis om dit te bewerkstelligen.

CONCLUSIE

Het uitgangspunt in dit artikel is dat de aanname dat de Bataafse mythe rond 1800 van het toneel verdween, heroverwogen dient te worden in het licht van recent historisch onderzoek naar voornamelijk de eerste helft van de negentiende eeuw. Ten eerste blijkt dat er gedurende deze periode meer onenigheid en frictie bestond dan lang werd aangenomen. Er heerste een verzoeningsdiscours dat een duidelijk idealiserend beeld van de gewenste politieke en maatschappelijke waarden voortbracht. Ten tweede is duidelijk geworden dat de negentiende-eeuwse geschiedbeoefening in belangrijke mate voortbouwde op de geschiedbeoefening van de achttiende eeuw, waarbij geschiedbeoefening en politiek op elkaar inwerkten. Het zijn juist deze omstandigheden waarin de Bataafse mythe sinds de zestiende eeuw gedijde.

Om dit concreet te onderzoeken zijn de *Vaderlandsche historie* en *Onze voorouders* onderzocht, waarbij de focus in dit artikel ligt op de representatie van de Bataafse regeringswijze. In het werk van Wagenaar wordt benadrukt hoe de Bataven hun vrijheid bewaken middels een volksvergadering, gekozen leiders en een decentraal bestuur. Van Lennep benadrukt daarentegen de rol van een elite die zorgdraagt voor de bevolking, en hij wijst op de verzoenende en gezagstrouwe houding van de Bataven. Zo blijkt dat Wagenaar en Van Lennep elk een heel ander beeld schetsen van de Bataafse politieke situatie. Wat daarbij opvalt, is dat beiden beïnvloed zijn door de politieke en maatschappelijke situatie in hun eigen tijd, waarbij zij een sterke betrokkenheid kenden. De Bataafse geschiedenis wordt zowel door Wagenaar als door Van Lennep aangegrepen om kritiek te uiten over de contemporaine politieke en maatschappelijke situatie.

De geschiedschrijving van beiden wordt in belangrijke mate gevormd door hun politieke opvattingen. In dit opzicht schrijft Van Lennep de Bataafse geschiedenis dus op eenzelfde wijze als Wagenaar en sluit hij aan bij een traditie die sinds de zestiende eeuw aanwezig is geweest in de Republiek. Hieruit valt te concluderen dat de Bataafse mythe een doorwerking kende tot ver in de negentiende eeuw. Deze conclusie bevestigt tevens de besproken overeenkomsten tussen de achttiende- en negentiende-eeuwse geschiedschrijving. In hoeverre de representatie van de Bataven zoals in *Onze voorouders* kenmerkend is voor de geschiedbeoefening in de eerste helft van de negentiende eeuw, dient nader onderzocht te worden. ■

Nick Oosterwijk volgt de master Filosofie van de Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Zijn interesse gaat onder meer uit naar de geschiedenis van de geschiedbeoefening.

Noten:

1. Hans Teitler, *De opstand der 'Batavieren'* (Hilversum 1998) 46-47.
2. Karin Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1987) 145-149.
3. Mieke B. Smits-Veldt, "Het vaderland" bij Hollandse rederijders, circa 1580-1625: grondgebied en identiteit", in: N.F.C. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 83-107, aldaar 98-99.
4. E.O.G. Haitsma Mulier, 'Het begrip "vaderland" in de Nederlandse geschiedschrijving van de late zestiende eeuw tot de eerste helft van de achttiende, in: N.F.C. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 163-179, aldaar 179.
5. P.G.M. Blaas, 'Het karakter van het vaderland. Vaderlandse geschiedenis tussen Wagenaar en Fruin, 1780-1840', in: N.F.C. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999), 365-389, aldaar 371.
6. E.O.G. Haitsma Mulier, 'De Bataafse mythe opnieuw bekeken', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 111 (1996) 3, 344-367, aldaar 366-367; citaat 367.
7. Auke van der Woud, *De Bataafse hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis (1750-1850)* (Amsterdam 1990), 30-32.
8. Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004) 12-13; citaat 13.
9. Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 58.
10. Beyke Maas, "Gedeeltelijke flauwheid & gedeeltelijke scheuring." Literatuur als arena van concurrerende idealen: het geval Jacob van Lennep", in: *Neerlandistiek. Online tijdschrift voor taal- en letterkundig onderzoek* (2007) 1-6.
11. J.R. van der Wiel, *De geschiedenis in balkkostuum. De historische roman in de Nederlandse literaire kritiek (1808-1874)* (Leuven 1999) 306-320; citaat 320.
12. Pieter Huistra, *Bouwmeesters, zedenmeesters. Geschiedbeoefening in Nederland tussen 1830 en 1870* (Nijmegen 2019) 200-202.
13. Huistra, *Bouwmeesters, zedenmeesters*, 206-211, 224.
14. L.H.M. Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden. Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie*. Hollandse Historische Reeks 27 (Den Haag 1997) 72.
15. Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie, vervattende de Geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, in zonderheid die van Holland, van de vroegste tijden af. Uit de geloofwaardigste Schrijvers en egte Gedenkstukken samengesteld. Met konstplaten en kaarten opgehelderd, deel 1* (Amsterdam 1749) IX.
16. Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, 30.
17. Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, 32.
18. Voor meer informatie over de invoering van het erfelijk stadhouderschap en de politieke situatie van de Republiek in deze periode, zie: Fred Jagtenberg, Willem IV. Stadhouder in roerige tijden 1711-1751 (Nijmegen 2018).
19. Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, 121.
20. Marita Mathijssen, 'Het uitwendige schrijverschap. Jacob van Lennep als publieke figuur', *De Negentiende Eeuw* 38 (2014) 3, 133-143, aldaar 135.
21. Jacob van Lennep, *Onze voorouders in verschillende tafereelen geschetst, deel 1* (Amsterdam 1838) 35, 55.
22. Van Lennep, *Onze voorouders*, 7.
23. Ibidem, 7-8.
24. Marita Mathijssen, *Jacob van Lennep. Een bezielde schavuit* (Amsterdam 2018) 291.
25. Van Lennep, *Onze voorouders*, 226.
26. Van Lennep, *Onze voorouders*, 229.